

УДК 338.43.06

Чопко Н. С.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано, що розвиток аграрного сектора не можливий без відповідного інституційного забезпечення. Автор розглядає інституційне забезпечення як систему базових регулюючих інститутів. Автором визначено такі основні інституції, що визначають умови функціонування аграрних підприємств, зокрема власність, ціна, підприємництво, ринкова інфраструктура тощо.

Ключові слова: аграрний сектор, інституційне забезпечення, регулюючі інститути, аграрне підприємництво, ціна, ринкова інфраструктура.

Постановка проблеми. Необхідною умовою національної організації фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств є налагоджене функціонування в сільському господарстві фінансових інституцій та інститутів. Отже, на сьогоднішній день найважливіші завдання, що постають перед державою в напрямі забезпечення підтримки та розвитку аграрного сектора, це – забезпечення ефективного функціонування ринкових інституцій і створення відповідного правового поля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного регулювання розвитку аграрного сектора, зокрема щодо побудови системи інституційно-правового забезпечення, розглянуто в працях таких вчених, як В. Андрійчук, Б. Губського, П. П. І. Гайдучього П. Макаренко, Є. Майовця, П. Саблука, Г. Черевка тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснений автором аналіз наукових праць засвідчує, що питання оптимізації інституційного забезпечення висвітлені недостатньо. А ринкові перетворення в аграрному виробництві в Україні вимагають створення інституційного забезпечення як системи базових регулюючих інститутів: приватної власності, ринку землі, оренди землі, ринкового ціноутворення, державної підтримки сільськогосподарських виробників, конкуренції та підприємництва.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження інституційного забезпечення регулювання розвитку аграрного сектора як системи регулюючих інститутів для створення відповідного ринкового середовища.

Виклад основних результатів дослідження. Серед базових елементів інституційної системи економіки найсуттєвішими виявляються відносини власності, особливо власності на землі сільськогосподарського призначення. Власність, як економічна категорія, включає три види відносин: відносини з приводу привласнення та відчуження об'єктів власності; відносини з приводу економічних форм реалізації власності, тобто одержання від неї доходу; відносини з приводу господарського використання об'єктів власності. Ці структурні елементи відносин власності реалізуються через право власності, тобто сукупність узаконених державою прав і норм економічних взаємовідносин фізичних та юридичних осіб, які складаються між ними з приводу привласнення та використання об'єктів власності.

Важливим інституціональним утворенням регулювання розвитку аграрного сектора є підприємництво (виробництво засобів виробництва; власне сільськогосподарське виробництво; зберігання, переробка і торгівля сировиною та переробленою продукцією, обслуговування сільського господар-

ства). Саме підприємництво створює відповідне ринкове середовище, що пристосовується до змін аграрного ринку, і чим більша його гнучкість, тим вища здатність задовольнити потреби не тільки на регіональному, а й на міждержавних ринках.

Крім того, підприємництво сприяє посиленню конкуренції, впровадженню науково-технічних досягнень, створенню нових робочих місць, позитивно впливає на розвиток сільських районів. Поєднання всіх складових підприємницької діяльності сприяє поліпшенню функціонування підприємницької структури, зміцненню стійкості до ринку, а також гнучкості змін до ринкового середовища, насиченості конкурентоспроможними товарами, ефективному використанню діючих і новостворених державних інститутів. Підприємницька діяльність в аграрному секторі здійснюється на основі приватної, державної і комунальної форм власності (агрофірм, спільних підприємств, акціонерних товариств, кооперативів, особистих господарств), що забезпечують стабільність і конкурентоспроможність у виробництві та господарюванні.

Розвиток аграрного підприємництва в Україні пов'язаний з прийняттям Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1991 р. [2]. Цей закон встановив правові умови і порядок одержання земельних ділянок для створення фермерських господарств, започаткувавши юридичну можливість їх виникнення вже на перших етапах проведення радикальної земельної реформи [2, ст. 3]. Фермерські господарства стали першим реальним втіленням свободи аграрної підприємницької діяльності в Україні. Правові засади фермерства були діаметрально протилежними до принципів діяльності колгоспів і радгоспів, що десятки років займали монополієне становище у сфері сільськогосподарського виробництва Радянського Союзу.

Селянське (фермерське) господарство за законом 1991 р. було своєрідною формою підприємництва громадян України, які виявили бажання здебільшого особистою працею членів цього господарства займатися товарним сільськогосподарським виробництвом, адже ведення господарства переважно працею найманих працівників вже було підставою для припинення діяльності селянського (фермерського) господарства. Цим законодавець обмежував доступ найманих працівників до фермерського господарства, жорстко контролюючи їх трудову участь.

Другою редакцією Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22 червня 1993 р. [2] був дещо змінений правовий режим земель, однак не ліквідовано недоліки правового режиму майна у фермерському господарстві. Великим прогресом у правовій регламентації трудових відносин стала лібералізація участі найманих

працівників у діяльності фермерського господарства. Новий Закон України «Про фермерське господарство» увібрав у себе всі позитивні моменти, які витримали випробування і перевірку часом і сприяли становленню фермерства в період 1991-2002 рр. Водночас у новій редакції закону закріплена низка нових принципових положень, які спрямовані на забезпечення розширення сфери фермерського господарства в аграрному секторі та зростання конкурентоспроможності продукції фермерських господарств на вітчизняному та зарубіжних ринках, а також забезпечення раціонального використання і охорони земель фермерських господарств [3].

Господарське законодавство України зачисляє фермерське господарство до окремого виду підприємств, що діють на підставі приватної власності громадян. Однак не витримує критики визначення селянського (фермерського) господарства, закріплене у ч. 1 ст. 114 Господарського кодексу України [1], відповідно до якого – це форма підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції. Таке нечітке формулювання не дає змоги «ідентифікувати» фермерське господарство серед інших сільськогосподарських товаровиробників, а виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції є не метою, а предметом діяльності суб'єкта.

Реформування земельних правовідносин та відносин власності в агровиробництві є одним із найважливіших чинників поліпшення взаємовідносин між суб'єктами господарювання та державою. На думку П. Саблука, інституційні перетворення в аграрному секторі ускладнюються через невирішення проблем трансформації земельних відносин, а без урахування ресурсу землі неможливо розробити рівноправні для сільського господарства економічні «правила гри», тобто сформувані ринковий зміст усіх складових економічного механізму. Через це ціновому, кредитному, податковому, страховому механізмам усе ще притаманні певні риси планово-розподільчої системи господарювання [12]. Власність на землю будь-якого суб'єкта господарювання посилює потреби до кредитування та управління основними фондами, залучення капіталу, інвестицій тощо.

Отже, підприємницька діяльність спрямована на власність земельних ресурсів, а це залучення капіталу, поліпшення умов інвестування, вибір напрямів і методів господарювання, прийняття самостійних рішень та визначення певної виробничої та фінансової стратегії. Підприємництво дуже вагома складова інституціональної основи, що відображує й регулює відносини власності, основи виробничих відносин, які орієнтовані на збільшення вартості капіталу, одержання власного прибутку та виробництво конкурентоспроможної продукції. Таким чином, регульований ринок відповідає неоліберальній концепції ринкових відносин, яка передбачає поєднання принципів самоорганізації і втручання держави в ринковий механізм у певних межах.

Діючими та впливовими інституціями регульованого аграрного ринку є такі інститути, як ціна, страхування, власність. Відомо, що ціноутворення не є ефективним, тому що створений аграрний ринок неспроможний сформувати ціну на агропромислової продукцію, яка б задовольняла виробника, особливо в сільськогосподарському виробництві. Низька ціна на продукцію сільського господарства спричинила його деградацію, знищи-

ла мотивацію виробників. Унаслідок загострення диспаритету цін технічна відсталість, зниження ефективності виробництва призвели до неконкурентоспроможності багатьох товаровиробників. У таких умовах господарювання неможливо відшкодувати витрати на виробництво, тому новоутворені суб'єкти господарювання приречені на скорочення виробництва сільськогосподарської продукції. Ціноутворення агроформувань повинне забезпечувати прибуток на авансовий капітал, включаючи вартість земельних ресурсів.

Для ефективного розвитку аграрного сектора інституціями держави, що зможуть забезпечити товаровиробникам ефективне ціноутворення, є дотації, субсидії, компенсації втрат, перевиробництво, несприятливі погодні умови тощо, які не включаються в ціну.

Окремим блоком проблем, що гальмує розвиток сільськогосподарських підприємств залишаються проблеми, пов'язані з гострим ціновим диспаратом між сільськогосподарською продукцією та матеріально-технічними ресурсами, електроенергією, послугами, що надаються цим підприємствам. Ціновий диспарат значною мірою спричинений відсутністю ефективної цінової політики. Динаміка цін в аграрному секторі економіки складається стихійно. Ціни на сільськогосподарську продукцію не встановлюються на основі вільного співвідношення попиту і пропозиції на ринку. Найефективнішим методом вирівнювання цін є створення відповідної інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції: бірж й агроторгових домів.

На думку вчених, ринкова інфраструктура – це сукупність елементів, які забезпечують безперервне багаторівневе функціонування господарських взаємозв'язків, взаємодію суб'єктів ринкової економіки і регулюють рух товарно-грошових потоків [13]. Б. Губський визначає ринкову інфраструктуру як «систему інституцій (структур), що забезпечують безпосереднє здійснення обмінних процесів, як фізичне місце контактування, взаємодії ринкових контрагентів, операторів ринку, тобто покупців та продавців. Де основними формами фізичної ринкової інфраструктури виступають біржі, оптові ринки, аукціони, ярмарки, торгові домів, міські ринки, магазини дрібнооптової та роздрібної торгівлі».

П. Саблук вважає, що ринкова інфраструктура АПК – це система підприємств, організацій, закладів виробничої та невиробничої сфер, які покликані обслуговувати товаровиробників, створювати умови для своєчасного і безперервного нарощування обсягів пропозиції продукції на ринку. Вона представлена підприємствами й організаціями. У ринкових умовах виробники аграрної продукції намагаються передусім максимізувати прибутки, а, отже, і підвищити свою конкурентоспроможність, в тому числі ставши повноправними учасниками аграрного ринку. Фактично конкурентоспроможність аграрних підприємств більшою мірою залежить від конкурентоспроможності товару, а отже від ціни реалізації продукції. З ліквідацією державної системи централізованої закупівлі сільськогосподарської продукції наявна інфраструктура збуту продукції виявилася неспроможною забезпечити ефективне функціонування аграрного ринку. З'явилася ціла когорта комерційних посередницьких структур, які не мали відповідної матеріально-технічної бази і купували продукцію за непрозорими схемами і за демпінговими цінами, що спричинило значну тінізацію аграрного ринку.

Виникла потреба в створенні спеціальної ринкової інфраструктури для здійснення прозорих процедур продажу продукції виробниками безпосередньо споживачам, а також розгалужена заготівельно-збутова мережа, зорієнтована на велику кількість продавців і покупців та різні товарні партії продукції. Для вирішення цієї проблеми видано Указ Президента України від 6 червня 2000 року № 767/2000 «Про заходи щодо формування і функціонування аграрного ринку», в якому визначено два основних завдання: створення ринкової інфраструктури, форм і механізмів організованої оптової торгівлі та спрямування товаропотоків сільськогосподарської продукції через прозорі процедури аграрного ринку

Подальшими етапами державної політики створення інфраструктури аграрного ринку стало видання указу Президента України від 8 серпня 2002 року № 694/2002 «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» і від 30 серпня 2004 року № 1021/2004 «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку», постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2003 року № 271 «Про затвердження Комплексної програми розвитку аграрного ринку на 2003-2004 роки» і від 19 вересня 2007 року № 1158 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» [7-10], якими визначено державну стратегію розвитку інфраструктури аграрного ринку, що передбачає: розширення обсягів біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією; запровадження на товарних біржах сучасних біржових механізмів електронної торгівлі з використанням інструментів товарного обігу, включаючи товарні деривативи та складські свідоцтва, що включає: створення системи форвардної торгівлі як засобу самофінансування товаровиробника з використанням оптимальної системи гарантованого виконання зобов'язань за відповідними контрактами; запровадження системи торгівлі деривативами (ф'ючерсний контракт, опціон) як способу обігу майнових прав згідно з товарними біржовими угодами для впровадження механізму страхування (хеджування) цінових ризиків у майбутньому через розрахунково-клірингові установи; закріплення за оптовими сільськогосподарськими ринками за участю безпосередніх виробників функцій надання послуг з транспортування, складування, пакування продукції та фінансового обслуговування операторів ринку; фінансову участь держави на загальнодержавному і місцевому рівні у створенні мережі та інфраструктури оптових сільськогосподарських ринків; удосконалення транспортної інфраструктури, активізацію роботи з відновлення перевезень сільськогосподарської продукції річковим транспортом та виготовлення спеціалізованих великогабаритних автотранспортних засобів для сільськогосподарських вантажів; реалізацію проектів створення сільськогосподарськими товаровиробниками мережі кооперативних елеваторів, включаючи портові, за участю зернових трейдерів та держави на засадах асоційованого членства; надання обслуговуючим кооперативам пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників; створення умов для формування прозорих каналів просування продукції від виробника до споживача.

Слід зазначити, що Закон №1447-VI «Про внесення змін у деякі закони України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції», прийнятий Верховною Радою України 4 червня 2009 р.,

передбачає державну підтримку створенню крупнотоварних підприємств. Зокрема, він передбачає компенсацію сільськогосподарським виробникам 50% вартості будівництва й реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, розрахованих не менш ніж на 500 голів великої рогатої худоби, свиноферм на 1,2 тис. свиней і птице-фабрик не менш, ніж на 1 млн. голів [6], однак за відсутності належного фінансування він практично не діє.

Проте зазначені законодавчі документи носили практично виключно декларативний характер і не були підкріплені відповідними фінансовими ресурсами та належною організаційною роботою, через що інфраструктура аграрного ринку залишається не достатньо розвинутою, а конкурентоспроможність більшості українських сільськогосподарських підприємств – на низькому рівні. Характерною особливістю сучасної інфраструктури українського аграрного ринку є те, що в ній виникло багато посередницьких структур – партнерів агропідприємств.

Такі посередницькі фірми, як правило, не забезпечують прийнятну ціну для виробників, при цьому маючи на ціні посередницької операції значний зиск, а агровиробники суттєво знижують свою конкурентоспроможність і втрачають значну частину прибутку. Слід відзначити, що останнім часом значними обсягами зростає кількість сільськогосподарської продукції, яка продається через біржі, а великі мережі супермаркетів та переробних підприємств започатковують тісні зв'язки з агровиробниками і пропонують досить високі закупівельні ціни за продукцію належної якості.

Проте, не зважаючи на зацікавленість товаровиробників, торговців, споживачів і навіть держави у створенні оптових ринків сільськогосподарської продукції, законодавча база, що визначає їх організаційно-правовий статус, а також регулює їх роботу, в країні відсутня. Існуючий проект Закону України про оптові ринки сільськогосподарської продукції, який провів у Раді понад два роки, прийнятий за основу лише у вересні 2008 року. Намагаючись хоча б тимчасово вирішити проблему активізації процесу створення оптових ринків сільськогосподарської продукції Кабінет Міністрів України прийняв своє розпорядження від 19 листопада 2008 року № 1447-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції» [11].

Задля розв'язання проблеми створення оптових ринків запропоновано три варіанти дій, що передбачають: перший – надання державної підтримки, що гарантує абсолютну керованість оптових ринків органами державної влади та створює сприятливі умови для залучення кредитів і міжнародної технічної допомоги; другий – фінансування за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів розроблення документації із землеустрою, здійснення інших заходів щодо створення оптових ринків; третій, що на думку урядовців є оптимальним – залучення інвестицій. Програма спрямована на створення 25 сучасних, інтегрованих до світової системи оптових ринків у всіх регіонах країни, з яких дев'ять планується створити у 2009 році, а решту – 16 – у 2011 році. Ще одним вкрай необхідним елементом інфраструктури аграрного ринку, що має сприяти підвищенню конкурентоспроможності підприємств, є його інформаційне обслуговування. Тому в Україні розпочато створення Національної системи розповсюдження сільськогосподарських знань і інформації. В червні 2004 року Верховна Рада прийняла За-

кон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», основною метою якого є врегулювання відносин, пов'язаних з інформаційним забезпеченням діяльності підприємств АПК, створення умов для розвитку системи сільськогосподарських дорадчих служб України.

Висновки. Таким чином, діючими та впливовими складовими інституційного забезпечення розвитку аграрного ринку є такі інститути, як ціна, страхування, власність. Нагальною потребою є формування системи підприємств, організацій, закладів виробничої та невиробничої сфер,

які будуть створювати необхідні умови для своєчасного і безперервного нарощування обсягів виробництва продукції аграрними підприємствами. Налагодження прибуткового аграрного підприємства, підвищення ефективності роботи комерційних банків і небанківських кредитних установ, а також удосконалення відповідної законодавчої бази є базовими передумовами подальшого розвитку інституцій системи фінансування підприємств аграрного сектора України. Тому питання інституційного забезпечення розвитку аграрного сектора є надзвичайно актуальним.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР України. – № 436-IV.
2. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України № 2009 від 20.12.1991 р. // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 14. – Ст. 186.
3. Про фермерське господарство : Закон України № 973-IV від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 45. – Ст. 363.
4. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України № 400-ХІІ станом на 10.06.2012. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/400-12>
5. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України № 2982-IV від 18.10.2005р. // Урядовий кур'єр. – 16.11.2005. – № 218.
6. Про внесення змін у деякі закони України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції : Закон України №1447-VI від 4 червня 2009 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1447-17>
7. Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку : Указ Президента України № 694/2002 від 8 серпня 2002 року. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/694/2002>
8. Про заходи щодо розвитку аграрного ринку : Указ Президента України № 1021/2004 від 30 серпня 2004 року. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1021/2004>
9. Про затвердження Комплексної програми розвитку аграрного ринку на 2003-2004 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 271 від 1 березня 2003 року. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/271-2003-%D0%BF>
10. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 1158 від 19 вересня 2007 року. – Режим <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>
11. Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1447-р від 19 листопада 2008 року. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1447-2008-%D1%80>
12. Аграрна реформа в Україні / [П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко та ін.] ; за ред. П. І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
13. Аграрний сектор: моделі управління / [П. М. Макаренко, Н. К. Васильєва, Г. В. Довбиш, А. П. Макаренко, Ю. П. Макаренко] ; за ред. П. М. Макаренко. – Суми : Довкілля, 2006. – 438 с.
14. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / Андрійчук В. Г. : 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
15. Майовець С. Аграрне підприємництво в Україні: монографія / С. Майовець. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 428 с.
16. Черевко Г. В. Державне регулювання економіки в АПК: [навч. посіб.] / Черевко Г. В. – К. : Знання, 2006. – 339 с.

Чопко Н. С.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ

Резюме

В статье обосновано, что развитие аграрного сектора невозможно без соответствующего институционального обеспечения. Автор рассматривает институциональное обеспечение как систему базовых регулирующих институтов. Автором определены следующие основные институты, определяющие условия функционирования аграрных предприятий, в частности собственность, цена, предпринимательство, рыночная инфраструктура и т. д.

Ключевые слова: аграрный сектор, институциональное обеспечение, регулирующие институты, аграрное предпринимательство, цена, рыночная инфраструктура.

Chopko N. S.

Lviv National University of Ivan Franko

INSTITUTIONAL SUPPORT DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Summary

The notion that the development of the agricultural sector is not possible without adequate institutional support is proved in the article. The author examines the institutional system as base regulatory institutions. The author has identified the following key institutions that determine the conditions of the farms, including property prices, entrepreneurship, and market infrastructure and so on.

Key words: agriculture, institutional, regulatory institutions, agricultural entrepreneurship, price, market infrastructure.